

УДК 81'22.09(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2025-26F-112-17-23

Пугач В. М.

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

puga4@i.ua

orcid.org/0009-0002-0251-1704

Г. В. Самойленко як дослідник ніжинської полоністики

Стаття присвячена полоністичним студіям професора Г. В. Самойленка за виданням збірника «Поляки в Ніжині» товариства поляків «Астер» міста Ніжина. Протягом 2004–2024 рр. автор опублікував двадцять три статті про роль поляків у розвитку самоврядування, культури, освіти в Ніжині протягом XVI–XXI ст.

Полоністичні статті Г. В. Самойленка охоплюють шість наступних напрямків: 1) загальна характеристика діяльності польських громад у взаємозв'язках із місцевим населенням – від найдавнішого періоду до сучасності (XVI–XXI ст.); 2) культурно-мистецька діяльність поляків, зокрема у сфері музики, драматургії; 3) окремі біографічні статті, присвячені полякам – історичним, громадським, культурним діячам, розбудовникам вищої освіти Ніжина; 4) стаття, присвячена історії взаємозв'язків двох закладів – Ніжинської вищої школи та Варшавського університету; 5) статті про викладачів та випускників Ніжинського вишу – постатей трагічної долі, що постраждали від репресій у XX ст.; 6) статті про сучасний етап культурно-просвітницьких зв'язків українців та поляків Ніжина.

Автор позитивно оцінює сучасний етап розвитку українсько-польських культурних взаємин, пов'язаних зі створенням та активною діяльністю ніжинського культурно-просвітницького громадського товариства «Астер», яке за ініціативи його багаторічної очільниці Фелікси Белінської зусиллями насамперед науковців Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та громадськості міста протягом 2002–2024 рр. підготувало до друку десять збірників науково-популярної тематики про всебічну історичну та сучасну діяльність поляків Ніжина.

Тема полоністичних студій у контексті доробку наукового культурного краєзнавства була пріоритетною та важливою для Г. В. Самойленка для візії перспектив розвитку українсько-польських культурних зв'язків.

Ключові слова: Г. В. Самойленко, полоніка, Ніжин, ніжинське культурно-просвітницьке товариство поляків «Астер», збірник «Поляки в Ніжині».

Одним із напрямків наукової роботи професора Г. В. Самойленка є полоністика, а саме її аспект дослідження питань культури та історії поляків Ніжина [1].

Історія стабільного розвитку польського Ніжина сягає XVII ст., зокрема 1625 року, коли місто долучилося до європейської традиції правової системи самоврядування – магдебурзького права. Серед дослідників історії Ніжинщини цього періоду – С. Леп'яво, М. Потапенко, О. Ростовська та ін.

Полоністичні публікації Г. В. Самойленка виходили друком у збірнику «Поляки в Ніжині» протягом двох десятиріч (2004–2024 рр.). За цей період він опублікував двадцять три статті про роль поляків у розвитку самоврядування, культури, освіти в Ніжині протягом XVI–XXI ст.

Тематичний доробок полоністичних статей Г. В. Самойленка можна окреслити певними спрямуваннями.

1. Статті, присвячені аналізу тривалої взаємодії польських громад та містян в історичному розвитку культури Ніжина: статті «Інтелектуальний внесок поляків у науку й культуру Ніжина: історичний екскурс» («Поляки в Ніжині», 2014, с. 65–72); «Роль представників польської громади у розвитку культури у Ніжині у XVI–XXI ст.: основні історичні віхи» («Поляки в Ніжині», 2018, с. 60–74); «Основні етапи розвитку українсько-польських культурних контактів у Ніжині» («Поляки в Ніжині», 2012, с. 71–82).

2. Статті про діяльність польських митців історії культури – музикантів та акторів: «Організатор музичної справи у Ніжині Б. Л. Вержиківський» («Поляки в Ніжині», 2004, с. 128–134); «Театральна родина Лучицьких і Ніжинський драматичний театр» («Поляки в Ніжині», 2010); «Б. Л. Вержиківський – активний діяч культурного життя в Ніжині» («Поляки в Ніжині», 2010); «Музиканти польського походження і їх місце у розвитку культури Ніжина другої половини XIX – початку XX ст.» («Поляки в Ніжині», 2018, с. 94–108).

3. Дванадцять біографічних статей про роль діячів польського походження в історії культури, освіти, історії в окремому виданні «Поляки в Ніжині. Біографічний довідник» (2015 р.): статті «Безбородько Ілля» (с. 29–31), «Вержиківський Болеслав» (с. 43–44), «Вільконська А. І.» (с. 44–45), «Вільконський Владислав Флоріанович» (с. 45–46), «Вільконський Стефан Станіслав» (с. 46–49), «Олександр Гінтовт» (с. 64), «Лучицька Анжеліна Болеславівна» (с. 111–113), «Лучицький Борис Болеславович» (с. 113–115), «Морачевський Пилип Семенович» (с. 122–123), «Пілянкевич Іван» (с. 135), «Пілянкевич Микола» (с. 135–136), «Щасний Вишель» (с. 192–194).

4. Стаття, присвячена питанням історії зв'язків освіти й науки Ніжинської вищої школи та Варшавського університету: «Ніжинський історико-філологічний інститут і Варшавський університет» («Поляки в Ніжині», 2007, с. 89–97).

5. Статті про викладачів та випускників Ніжинського вишу – постатей трагічної долі, відомих діячів науки та митців художнього слова в Україні: «Дослідник польської літератури Є. А. Рихлик» («Поляки в Ніжині», 2004, с. 16–28); «Талановитий поет-випускник Ніжинської вищої школи Леонід Полтава» (у співавторстві з О. Г. Самойленком; «Поляки в Ніжині», 2021, с. 195–200).

6. Персоналії на пошану сучасників: «Про душевну щедрість і відданість улюбленій справі Фелікси Белінської» («Поляки в Ніжині», 2021, с. 18–25).

Полоністичний науковий доробок Григорія Васильовича Самойленка у виданнях збірника «Поляки в Ніжині», як видно з переліку публікацій, є дуже плідним та багатоаспектним. Він охоплює й дослідження того найдавнішого, зафіксованого документально історичного етапу перебування Чернігово-Сіверщини в складі Речі Посполитої й, зокрема, означеного особливим статусом Ніжина як суб'єкта магдебурзького права та «опорного пункту польської колонізації на Чернігово-Сіверщині» [6, с. 61].

Автора цікавлять як аспекти історичні, містобудівні, зокрема система фортечного захисту Ніжина, розвиток ремесел та житлового будівництва, формування системи культових споруд в умовах поліетнічного населення, так і розвиток культурних українсько-польських взаємин та їхня динаміка протягом сторіч.

Особливу увагу автор звертає на роль Ніжинської вищої школи від її витоків у перших десятиріччях XIX ст., де викладачами перманентно були поляки, де інспектора Юридичного ліцею, вихідця з польського роду Пилипа Морачевського в умовах тотальної самодержавної росіянізації, що чинив супротив культурному нівелюванню, осяяло натхнення перекласти Євангеліє українською мовою. Його майстерний переклад, видрукований майже через 50 років після заборон у Російській імперії, донині вражає близькою до Бога щирою українською народною мовою молитов [3, с. 122–123].

Надалі Г. В. Самойленко опублікує монографію про Пилипа Морачевського [5], де ретельно опише життя та звичаї провінційного містечка Ніжина середини XIX ст. та його окрасу й осередок науки та культури – Юридичний ліцей (на той час). Автор цікаво характеризує оточення П. Морачевського у ліцеї, подає спогади про нього учнів та його колег, підсумовуючи: «П. С. Морачевський був освіченою людиною. У Харківському університеті він отримав знання з математики, а пізніше склав екзамен із словесності, цікавився літературою і сам писав художні твори, мав педагогічний досвід, тому в Ніжинському ліцеї

він був на своєму місці» [5, с. 21]; та припускає: «У Юридичному ліцеї на час праці в ньому П. Морачевського склалася така творча атмосфера, яка певною мірою наштовхнула деяких професорів та студентів на українські національні прояви» [5, с. 23]. Творчій діяльності П. Морачевського присвячені розділи «Українські прояви у науковій і літературній творчості Пилипа Морачевського», «Поема "До чумака..."», «Захоплення та літературна діяльність», «Переклади Святого Письма і дискусія навколо них». Г. В. Самойленко скрупульозно описує дискусії про українські переклади Євангелія як про щось неймовірне серед викладачів ліцею, громади Чернігівщини напередодні заборони публікації в Російській імперії на багато майбутніх десятиріч: «Як бачимо, справа про публікацію перекладу Євангелія П. Морачевським набула загальнодержавного характеру, бо вона торкнулася вирішення не часткової ситуації, а долі всього українського народу. Євангеліє українською мовою царський уряд заборонив видавати» [5, с. 78].

Структуруючи науковий матеріал збірників «Поляки в Ніжині» за періодами, у своїх статтях Г. В. Самойленко називає десятки прізвищ поляків, які сприяли в минулому та чинять нині позитивний вплив на розвиток культури Ніжина, а саме музичного, театрального мистецтва. Привертають увагу генеалогічні дослідження польських митців, відомих поза межами Чернігівщини [4, с. 94–108]: музикантів Вільконських; родини першого популяризатора кіномистецтва в Ніжині та організатора симфонічного оркестру наприкінці XIX – на початку XX ст. Болеслава Вержиківського; родини акторів Лучицьких. Долю патріарха роду, засновника театральної трупи Томаша Лучицького, простежено від початку XIX ст., а далі автор ретельно досліджує творчу діяльність наступних поколінь акторів роду Лучицьких, засновників Ніжинського драматичного театру, аж до 60 рр. XX ст.

Окремим напрямком полоністичних досліджень Г. В. Самойленка стали наукові зв'язки Ніжинського історико-філологічного інституту та Варшавського університету періоду 1875–1919 рр., у діяльності яких автор убачає багато спільного, зокрема в обмінах викладацькими кадрами Ніжина та Варшави. Г. В. Самойленко аналізує наукові доробки сімох викладачів Ніжинського історико-філологічного інституту та Варшавського університету.

Серед ніжинських науковців – дослідників польської культури – його увагу привертає трагічна постать Євгена Рихлика (1888–1937 рр.) – відомого українського ученого-славіста, етнографа, наукового співробітника науково-дослідної кафедри мовознавства ВУАН

(1925 р.), дослідника творчості Юліуша Словацького, 1927–1930 рр. – керівника секції української мови та літератури науково-дослідної кафедри Ніжинського інституту народної освіти, заарештованого за звинуваченням у шпигунській діяльності на користь Чехословаччини та засудженого до 10 років ув'язнення 1930 р. в північних таборах, де він і загинув [2, с. 16–28].

Г. В. Самойленко не оминає своєю увагою сучасний етап розвитку українсько-польських культурних взаємин, пов'язаних зі створенням та активною діяльністю ніжинського культурно-просвітницького громадського товариства «Астер», яке за ініціативи його багаторічної очільниці Фелікси Белінської зусиллями насамперед науковців Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та громадськості міста протягом 2002–2024 рр. підготувало до друку десять збірників науково-популярної тематики про всебічну історичну та сучасну діяльність поляків Ніжина.

У цьому контексті автор називає десятки прізвищ поляків, доля яких пов'язана з Ніжином, аналізує їхню участь у різноманітних сферах діяльності: громадська робота, освіта, наука, культура, медицина тощо. В укладеному товариством поляків «Астер» 2015 року «Біографічному довіднику» – понад 270 прізвищ поляків Ніжина XVI–XXI ст., що зробили внесок у розвиток міста.

Вагома дослідницька робота зумовила реалізацію задуму про видання монографії двох авторів, що активно та плідно працювали над ніжинською полоністикою; так на світ з'явилася книга: Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII–XXI ст.): монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 210 с. У монографії синтезовано багаторічний полоністичний доробок Г. В. Самойленка та О. Г. Самойленка й структуровано матеріал за сімома розділами та значним списком літератури.

Г. В. Самойленко як один із авторів вирізняє чотири періоди розвитку українсько-польських контактів та окреслює історичні напрямки діяльності поляків Ніжина протягом кожного етапу: 1) XVII–XVIII ст.; від Деулінського перемир'я 1618 р., «хоча колонізація міста розпочалася значно раніше» [7, с. 6], що супроводжувалося становленням Ніжина як «адміністративного та культурного центру» [7, с. 14] за участі поляків; 2) XIX ст., що знайшло відображення в активній ролі поляків у розвитку науки, освіти Ніжинської вищої школи зокрема, а також музичного мистецтва, медицини; 3) XX ст., коли «особливо яскраво виявилися засвідчені мистецькі впливи жителів міста польського походження» [7, с. 24]; 4) XXI ст., коли «зв'язки набирають різнобічного

характеру на державному, суспільно-громадському та культурному рівнях» [7, с. 26].

Г. В. Самойленко як дослідник полоністики Ніжина окреслив цей напрямок своєї багатоаспектної діяльності шляхом численних публікацій. Для нього тема полоністичних студій у контексті наукового культурного краєзнавства завжди була пріоритетною та важливою справою документування, висвітлення історії та перспектив розвитку українсько-польських культурних зв'язків.

Література

1. Самойленко Григорій Васильович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Самойленко_Григорій_Васильович
2. Самойленко Г. В. Дослідник польської літератури Є. А. Рихлик. Поляки в Ніжині. Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2004. С. 16–28.
3. Самойленко Г. В. Морачевський Пилип Семенович. Поляки в Ніжині. Біографічний довідник. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. С. 122–123.
4. Самойленко Г. В. Музиканти польського походження і їх місце у розвитку культури Ніжина другої половини XIX – початку XX ст. Поляки в Ніжині / уклад. Ф. Ф. Бєлінська, М. М. Наконечна. Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2018. С. 94–108.
5. Самойленко Г. В. Пилип Морачевський і Ніжин. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 108 с. Інституційний репозиторій НДУ імені Миколи Гоголя. Бібліотека імені акад. М. О. Лавровського. URL : <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1190>.
6. Самойленко Г. В. Роль представників польської громади у розвитку культури у Ніжині у XVI–XXI ст.: основні історичні віхи. Поляки в Ніжині / уклад. Ф. Ф. Бєлінська, М. М. Наконечна. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2018. С. 60–74.
7. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII–XXI ст.): монографія. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 210 с.

References

1. *Samoilenko Hryhorii Vasylovych* [Samoilenko Hryhorii Vasylovych]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Самойленко_Григорій_Васильович [in Ukrainian].
2. Samoilenko, H. V. (2004). *Doslidnyk polskoi literatury Ye. A. Rykhlyk* [Researcher of Polish Literature Ye.A. Rykhlyk]. *Poliaky v Nizhyni – Poles in Nizhyn*. Nizhyn: Aspekt-Polihrat Publ. P. 16–28 [in Ukrainian].
3. Samoilenko, H. V. (2015). *Morachevskiy Pylyp Semenovych* [Morachevskiy Pylyp Semenovych]. *Poliaky v Nizhyni. Biografichnyi dovidnyk – Poles in Nizhyn. Biographical Guide*. Nizhyn: Lysenko M.M. Publ. P. 122–123 [in Ukrainian].
4. Samoilenko, H.V. (2018). *Muzykanty polskoho pokhodzhennia i yikh mistse u rozvytku kultury Nizhyna druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Musicians of Polish Origin and Their Place in the Development of the Culture of Nizhyn in the Second Half of the 19th – the Beginning of the 20th Centuries]. *Poliaky v Nizhyni – Poles in Nizhyn*. Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia Ruta Publ. P. 94–108 [in Ukrainian].

5. Samoilenko, H.V. (2016). *Pylyp Morachevskiy i Nizhyn* [Pylyp Morachevskiy and Nizhyn]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia Publ. 108 p. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1190> [in Ukrainian].

6. Samoilenko, H. V. (2018). *Rol predstavnykiv polskoi hromady u rozvytkovi kultury u Nizhyni u XVI–XXI st.: osnovni istorychni vikhy* [The Role of Representatives of the Polish Community in the Development of Culture in Nizhyn in the 16th–20th Centuries: Basic Historical Facts]. *Poliaky v Nizhyni – Poles in Nizhyn*. Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia Ruta Publ. P. 60–74 [in Ukrainian].

7. Samoilenko, H.V., Samoilenko, O.H. (2019). *Poliaky v Nizhyni ta yikh rol u rozvytku kultury mista (XVI–XXI st.): monohrafiia* [Poles in Nizhyn and Their Role in the Development of City's Culture (17th–21st Centuries): Monograph]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia Publ. 210 p. [in Ukrainian].

Puhach V. M.

Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Literature, Culturology and Journalism of Nizhyn Mykola Gogol State University
puga4@i.ua
orcid.org/0009-0002-0251-1704

H. V. Samoilenko as a Researcher of Nizhyn Polonistics

The paper deals with the Polish studies of Professor H.V. Samoilenko on the basis of the collection of scientific works «Poles in Nizhyn» by Nizhyn Polish society «Aster». During 2004–2024, the author published twenty-three articles on the role of Poles in the development of self-government, culture, and education in Nizhyn during the 16th–21st centuries.

H. V. Samoilenko's Polish studies publications cover the following six areas: 1) a general description of the activities of Polish communities in their relations with the local population – from the most ancient period to the present day (16th–21st centuries); 2) cultural and artistic activities of Poles, in particular in the field of music and drama; 3) separate biographical articles dedicated to Poles – historical, public, cultural figures, developers of higher education in Nizhyn; 4) a paper dedicated to the history of the relationship between two institutions – Nizhyn Higher School and the University of Warsaw; 5) papers about teachers and graduates of Nizhyn Higher School – figures of tragic fate who suffered from repressions in the 20th century; 6) papers about the modern stage of cultural and educational ties between Ukrainians and Poles in Nizhyn.

The author positively assesses the current stage of development of Ukrainian-Polish cultural relations, associated with the creation and active activities of Nizhyn cultural and educational public association «Aster», which, at the initiative of its long-time head Feliksa Belinska, through the efforts of primarily scientists of the Mykola Gogol Nizhyn State University and the city's public, prepared for publication ten collections of scientific papers about the comprehensive historical and contemporary activities of the Poles of Nizhyn during 2002–2024.

Polish studies in the context of the achievements of scientific cultural local history was a priority for H.V. Samoilenko and it contributed to the deeper vision of the prospects for the development of Ukrainian-Polish cultural ties.

Key words: H.V. Samoilenko, polonika, Nizhyn, Nizhyn cultural and educational society of Poles «Aster», collection of scientific papers «Poles in Nizhyn».